

ність спільної роботи. Обмін знаннями, міркуваннями, рішеннями, на який ця комунікація спрямована, підлеглий тут спільному вирішенню завдання – одержанню потрібних відомостей, засвоєнню навчального матеріалу, відкриттю нових знань, передачі наказу.

На третьому рівні на передній план виступає те, що для комунікації найбільш істотно, а саме: прагнення зрозуміти установки й погляди один одного, прислухатися до думки інших, навіть коли з ним не погоджуються тощо. У цьому випадку комунікація спрямована на формування загальної оцінки досягнутих результатів, внесків окремих учасників.

Висновки. У процесі педагогічного спілкування вирішуються найрізноманітніші педагогічні завдання професійної діяльності. Ефективність їх вирішення залежить від того, наскільки вчитель зуміє організувати взаємодію з учнями та учнів між собою, ґрунтуючись на тактовності, толерантності та доброзичливості.

Література

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – Ростов н/Д., 1997. – 480 с.
2. Митина Л.М. Психологические аспекты труда учителя / Л.М. Митина. – Тула, 1991.
3. Леонтьев А.Н. Человек и культура / А.Н. Леонтьев. – М., 1961.
4. Брушлинский А.В. Диалог в процессе познания / А.В. Брушлинский, В.А. Поликарпов // Познание и общение. – М. : Наука, 1988. – С. 7–9.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е.И. Рогов. – М., 1995.
6. Леонтьев А.Н. Философия психологии: изучение научного наследия / А.Н. Леонтьев ; [под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева]. – М. : МГУ, 1994. – 285 с.
7. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А. Сластенин. – М., 1976. – 210 с.
8. Ямбург Е.А. Школа для всех / Е.А. Ямбург. – М., 1996.

МАНОХІНА І.В.

СИРІТСТВО ЯК НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Здавна в нашій країні побутує вислів: “Діти – наше майбутнє”. Мабуть, нікого не треба переконувати в тому, що майбутнє нашої країни залежить від того, якими підрастають сьогодні її найменші громадяни.

Неможливо оцінити, яка роль у процесі розвитку та виховання дитини належить сім’ї, бо сімейне оточення за своїм значенням не зможе поступитися жодному із соціальних інститутів. Дитина, яка позбавлена можливості виховуватися в сім’ї, у процесі особистісного розвитку набуває ряду недоліків, які заважають формуванню її індивідуальності, впевненості в собі, автономності, ініціативності; не дають змоги бути повноцінним суб’єктом міжособистісних відносин.

Видатний філософ Ф. Ніцше вважав, що головною, визначальною властивістю історії є те, що вона рухається по колу, таким чином, відбувається своєрідне періодичне повторення. На жаль, це стосується й проблеми наявності в нашому суспільстві дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьків-

ського піклування. Ця проблема повертається знову й знову, а ми постаємо перед нею незахищеними та безпорадними.

Варто зазначити, що для дітей, які виховуються поза родиною й відірвані від суспільного життя, формування системи моральних та соціальних цінностей набуває важливого значення, саме тому виникає гостра потреба у спеціально підготовлених кадрах, які зможуть організувати систему якісної соціально-педагогічної допомоги та підтримки дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування; оптимізувати процес соціалізації таких дітей, їх адаптацію до життя в суспільстві.

Безперечно, неправомірно говорити про професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, без урахування значення феномену сирітства в сучасному суспільстві, визначення понятійних категорій “діти-сироти” та “діти, позбавлені батьківського піклування”, з’ясування причин сирітства та встановлення, які діти належать до зазначеної категорії.

Окремі питання, присвячені соціальним наслідками позбавлення дітей батьківської опіки, причинам виникнення сирітства та розробці соціально-педагогічних шляхів щодо запобігання цьому приділяли увагу А. Адлер, О. Безпалько, Н. Болотіна, В. Бурак, Л. Волинець, С. Воскобойнікова, К. Добромислов, М. Захаров, А. Зінченко, А. Капська, О. Карпенко, В. Кобелева, А. Ліханов, П. Люблінський, Н. Максимова, Л. Мардахаєв, О. Мачульська, Н. Міщенко, В. Москалюк, В. Мустаєва, А. Нечаєва, Д. Ніконов, П. Пилипенко, І. Пінчук, Н. Поліс, С. Прилипко, С. Синчук, І. Сирота, О. Стремоухов, С. Толстоухова, Є. Тучкова та ін.

Визначення термінологічних понять, що стосуються питань сирітства (“діти-сироти”; “діти, позбавлені батьківського піклування”; “соціальні сироти” тощо) розкрито в дослідженнях сучасних науковців О. Антонової-Турченко, Л. Артющікіної, В. Виноградової-Бондаренко, Л. Волинець, М. Галагузової, І. Іванової, Н. Комарової, В. Курбатова, В. Оржеховської, І. Пеші, А. Полянничко.

Незважаючи на достатній науковий інтерес і значну кількість досліджень щодо цього феномену, у літературі не існує чіткого, спільного для всіх науковців визначення понятійних категорій “діти-сироти” та “діти, позбавлені батьківського піклування”. Головна проблема полягає у відмінностях щодо тлумачення цих понять, розуміння причин, що їх викликають, та обставин, що їх супроводжують.

Мета статті – верифікація поняття “сирітство” як науково-теоретичної категорії.

Відповідно до мети нами було визначено основні завдання:

- дати визначення термінологічних понять, що стосуються питань сирітства;
- розкрити підходи науковців до сутності цієї науково-теоретичної категорії.

Питання втрати батьків дитиною в наш час науковці розглядають як двостороннє явище: з одного боку, традиційно, як смерть батьків, з іншо-

го – як відсутність піклування за дітьми з боку батьків, що зумовлено різними причинами.

Саме за цим основним принципом розрізняють дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Для розрізнення цих категорій дітей використовують терміни “діти-сироти” та “діти, позбавлені батьківського піклування”. У науковій літературі можемо зустріти синонімічні терміни, найбільш уживаними з яких є “біологічні” та “соціальні” сироти. У першому випадку батьки дитини померли або загинули, у другому – дитина має біологічних батьків, але вони з різних причин не займаються її вихованням і не піклуються про неї.

Традиційний зміст тлумачення терміна “діти-сироти” має визначення М. Галагузової: “особи, віком до 18 років, у яких померли один чи обидва батьки” [2].

У літературі нерідко використовуються синонімічні до поняття “діти-сироти” терміни, зокрема “прямі сироти”, “біологічні сироти”, “фізичні сироти”.

Юридичне визначення категорій “діти-сироти” і “діти, позбавлені батьківського піклування”, подано в Законі України “Про охорону дитинства”: “дитина-сирота – дитина, у якої померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, батьки яких: позбавлені батьківських прав; дітей відібрано без позбавлення батьків батьківських прав; визнані відсутніми безвісти; визнані недієздатними; оголошені померлими; відбувають покарання в місцях позбавлення волі; перебувають під вартою на час слідства; розшукуються органами внутрішніх справ через ухиляння від сплати аліментів; відсутність відомостей про їхнє місцезнаходження; через тривалу хворобу не мають змогу виконувати батьківські обов’язки; підкинуті діти; батьки яких невідомі; безпритульні діти” [9].

У деяких літературних джерелах дітей, позбавлених батьківського піклування, називають “соціальними сиротами”. Соціальне сирітство як явище виникло внаслідок кризи інституту сім’ї, падіння його моральних правил.

У визначенні поняття “сирота” в сучасній педагогічній літературі важливим є поєднання змістовного навантаження термінів “діти-сироти” та “діти, позбавлені батьківського піклування”, що відображено, наприклад, у словнику за редакцією А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової: “дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави” [4].

Це тлумачення терміна співзвучне з поглядами російського дослідника В. Курбатова, який вказує на тимчасову чи постійну позбавленість сиротою свого сімейного оточення або неможливість залишатися в такому оточенні та наявність у такої дитини права “на особливий захист та допомогу, що надається державою” [5].

У російській науковій літературі, зокрема М. Галагузовою, В. Курбатовим, термін “діти, які залишилися без піклування батьків” використовують як родове поняття щодо термінів “діти-сироти” та “соціальні сироти”.

В. Курбатов визначає його таким чином: “діти, які залишилися без піклування батьків, – особи віком до 18 років, що залишились без піклування одного чи обох батьків. До цієї категорії зараховують дітей, у яких немає батьків або вони позбавлені батьківських прав. Діти вважаються сиротами у зв’язку з ухиленням батьків від їх виховання або від захисту їх прав та інтересів, відмовою батьків узяти своїх дітей із виховних, лікувальних закладів, закладів соціального захисту населення та інших аналогічних закладів і в інших випадках визнання дитини такою, яка залишилась без батьківського піклування в установленому законом порядку” [5].

Досить широкий зміст вкладає в термін “сирота” В. Даль, знімаючи у визначенні вікові обмеження: “Сирота – у кого немає батька або матері, або немає обох, це кругла сирота”. Це “взагалі безпомічний, самотній безпритульний бідняк, у цьому значенні й старі люди називають себе сиротами, і так само називають убогих та жебраків” [3].

Подібний зміст терміна наведено у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови”, де подано таке значення: “Людина, що залишилась без рідних, близьких; одинока, самотня людина” *образно* у порівн. // перен. бідна, нещасна людина, бідолаха [1].

“Тлумачний словник російської мови” дає таке визначення: “Сирота – дитина чи неповнолітній, у якої померли один або обидва батьки. Сирітство – стан сироти: самотність” [6].

У нашому розумінні дитина-сирота постає як дитина, що тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків або яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні й потребує захисту та допомоги з боку держави.

Уживання терміна “діти, що залишилися без піклування батьків” як загального для визначення всіх можливих випадків має історично-традиційний характер. Так, щорічний звіт, де відображений облік, улаштування та рух дітей і підлітків (Форма РВК № 103), на початку 1940-х рр. мав назву “Звіт про влаштування дітей, що втратили батьків”, з 1948 р. у назву внесено зміну: “Звіт про влаштування дітей і підлітків, що лишились без батьків”, а з 1953 р. протягом кількох десятиліть незмінно називався “Звіт про влаштування дітей і підлітків, що залишились без піклування батьків”.

У документі-маніфесті SOS-Kinderdorf International “Право дитини на сім’ю” використовують термін “діти, що залишилися без піклування батьків”, що означає “діти, якими не опікуються їхні батьки та які не проживають разом з ними незалежно від причин і обставин такого стану” [7]. Як бачимо, це визначення співвідносне з наведеними вище тлумаченнями терміна “сироти”.

Дітьми, позбавленими батьківського піклування, вважаються діти, чий батьки в судовому порядку позбавлені батьківських прав або вилучені

із сім'ї без позбавлення батьківських прав. Останнім часом у нашій державі вагомим звучанням набуває захист дітей з особливими потребами, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України “Про охорону дитинства” (2001 р.) визначає “охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері” [9].

Інше тлумачення знаходимо в Законі України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”. Діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [8].

Приклади вживання терміна “діти, що залишилися без піклування батьків” паралельно з терміном “діти, позбавлені батьківського піклування” знаходимо й в українській науковій літературі із соціальної роботи. Існування в суспільстві такої соціально-демографічної групи дітей, як сироти, зумовлює й існування сирітства. У дослідженнях, присвячених питанням сирітства, існують схожі тлумачення цього поняття. Зазвичай, дослідники обмежуються наведенням одного визначення терміна. У довідникових і аналітичних матеріалах для соціальних педагогів та соціальних працівників за редакцією О. Антонової-Турченко, Л. Волинець, І. Іванової, А. Капської, І. Козубовської, Н. Комарової, І. Миговича, І. Пеші, І. Пінчук, С. Толстоухової сирітство визначено як “соціальне явище, поява якого зумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків унаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісти зниклими та ін.”.

Варіативність уживання термінів “діти-сироти” та “діти, позбавлені батьківського піклування”, з одного боку, та “біологічні та соціальні сироти” – з іншого, зумовлена сферами їх використання: у нормативно-правових документах використовують лише перший варіант, у науковій соціально-педагогічній літературі та практичній соціальній роботі – обидва варіанти.

Щодо поняття “діти, позбавлені батьківського піклування”, то нам найбільше імпонує таке: діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісти зниклими або не-

дієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Починаючи з 1950-х рр. у світовій науці та з кінця 80-х рр. в Україні активно вживають термін “соціальні сироти”.

Соціальне сирітство – часто використовуваний, але не закріплений законодавчо термін; соціальний феномен, що означає велику кількість неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків за їх наявності. До соціальних сиріт належать діти-відмовники; підкидьки; діти батьків, позбавлених батьківських прав або визнані судом недієздатними (за наявності психічних захворювань), діти, чії батьки перебувають у місцях позбавлення волі або їх місцезнаходження невідоме.

Соціальна сирота – це дитина, яка має біологічних батьків, але вони з якихось причин не займаються вихованням дитини і не піклуються про неї. У цьому випадку турботу про дітей бере на себе суспільство й держава. Це і діти, батьки яких юридично не позбавлені батьківських прав, але фактично не піклуються про своїх дітей.

Соціальне сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, які залишилися без піклування батьків унаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання батьків недієздатними, безвісти зниклими тощо.

За статистичними даними, станом на 24 квітня 2011 р. в Україні налічується 8 млн 80 тис. дітей. Із них – 98 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо порівнювати з даними попередніх років, то кількість цієї категорії дітей значно зменшилася. Так, на кінець 2009 р. за офіційними даними було 100 787 осіб; у 2010 р. кількість таких дітей становила 100,3 тис.

У сучасних умовах розвитку суспільства причинами соціального сирітства є:

- збільшення кількості позашлюбних дітей (19,8% від загальної кількості новонароджених);
- збільшення розлучень і сімей, у яких дитину виховує один із батьків;
- збільшення кількості батьків, позбавлених батьківських прав.

Отже, до категорії дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, відносять дітей, у яких батьки: померли; позбавлені батьківських прав; обмежені в батьківських правах; визнані безвісти зниклими; недієздатні (обмежено дієздатні); відбувають покарання у виправних колоніях; звинувачуються в злочинах і перебувають під охороною; ухиляються від виховання дітей.

Щодо причин наявності сирітства, то серед найпоширеніших ми визначили такі: алкоголізм та наркоманія батьків; передчасна смерть дорослого населення; збільшення кількості непрацездатних батьків, у тому числі через психічні захворювання; велика кількість позашлюбних дітей; соціальна дезорганізація сімей; матеріальні та побутові проблеми батьків.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що перед науковцями та соціальними педагогами на сьогодні стоїть декілька важливих завдань: серед розмаїття термінів, що стосуються науково-теоретичної категорії “сирітство”, обрати найдоцільніший, який більш змістовно передає сутність цього поняття; дати означення феномену сирітства з погляду соціальної педагогіки; визначити соціально-педагогічний підхід до розуміння терміна й явища цієї категорії майбутніми фахівцями.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Галагузова М.А. Соціальна педагогіка : курс лекцій / М.А. Галагузова. – М., 2000. – 192 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1991. – Т. 4. – 684 с.
4. Капська А.Й. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / А.Й. Капська, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухова. – К. : Логос, 2000. – 260 с.
5. Курбатов В.И. Социальная работа : учеб. пособ. / В.И. Курбатов. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2003. – 480 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – [10-е изд., стереотип.]. – М. : Советская энциклопедия, 1973.
7. Право ребёнка на семью. Опекa ребёнка на базе семейного воспитания. Опыт, познания, видение Детских деревень SOS : документ-манифест [Электронный ресурс] / SOS-Kinderdorf International. – Режим доступа: http://www.sos_dd.ru.
8. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України № 2623-IV // Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.2962.0>.
9. Про охорону дитинства : Закон України. – К. : Ред. журн. “Дошкільне виховання”, 2001. – С. 34–56.

МАСЛЮК Л.П.

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИЙ ПРИНЦИП У НАВЧАННІ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Курс на гуманітаризацію освіти і привертає увагу педагогів до питань мовної освіти, що знайшло своє відображення, зокрема, у введенні у ВНЗ другої іноземної мови. Оскільки першою іноземною мовою найчастіше є англійська, а німецька, французька, іспанська пропонуються як другі іноземні мови, їх вивчення передбачає звернення до досвіду студентів у рідній і першій іноземній мові. Існують значні можливості для використання позитивного перенесення знань, умінь і навичок, здатних компенсувати труднощі засвоєння нової мови та інтенсифікувати навчання другої іноземної мови, і більшою мірою це стосується репродуктивних видів мовленнєвої діяльності, насамперед читання.